

1856. Dat is maar een fractie van het beschikbare archiefmateriaal. Hetzelfde kan gezegd worden over de lijst van geraadpleegde literatuur, waarop tal van studies ontbreken.

Ondanks deze tekortkomingen bevat het boek een nieuwe these. Volgens Gomes zou de relatief late afschaffing van de slavernij in Suriname en op de Nederlandse Antillen niet samenhangen met de specifieke Nederlandse politieke omstandigheden en evenmin met de houding van de slaveneigenaren in de koloniën, maar 'met de opvattingen van de Nederlandse beleidsmakers in het Suriname van die dagen.' (achterflap)

Dat is een stelling, waar veel voor te zeggen valt. Het massale abolitiedebat in Engeland had immers niet alleen gezorgd voor een meerderheid voor afschaffing in het parlement, maar ook voor tal van overtuigde abolitionisten in alle lagen van de bevolking, onder wie koloniale ambtenaren. Van dat laatste was in Nederland geen sprake, want in ons land was de afschaffing nauwelijks een punt van discussie en waren overtuigde abolitionisten dun gezaaid. De vraag is echter of dat verschil maakte. In Brits West-Indië dienden de uitgezonden gouverneurs en ambtenaren net zo te laveren tussen de regering in het moederland en de planterslobby in de koloniën als de ambtenaren en bestuurders in de Nederlandse West. Niet de koloniale beleidsmakers, maar het Engelse parlement bepaalde het tempo van de afschaffing. In Engeland werd dat parlement bestookt door een ongekend aantal petitieën uit alle lagen van de bevolking. Die petitieën waren niet het werk van uit West-Indië teruggekeerde ambtenaren, maar van teruggekeerde zendelingen. En juist die ontbraken in Nederland, want in Suriname missioneerden de Moravische broeders, die geen basis in Nederland hadden en op de Antillen de rooms-katholieke kerk, die in Nederland toen andere problemen aan het hoofd had. Ook al waren de Nederlandse gouverneurs en ambtenaren in de West niet zo conservatief geweest, maar geporteerd voor een snelle afschaffing, dan nog hadden regering en parlement in Den Haag zich daardoor niet laten opjagen. Alleen de publieke opinie had dat kunnen doen en die was in Nederland nauwelijks geïnteresseerd in deze kwestie. De these van dit boek is op drijfzand gebouwd.

Dat neemt niet weg, dat de auteur een aantal nuttige beschrijvingen presenteert van de opeenvolgende Nederlandse gouverneurs in Suriname. Ook het afschaffingsdebat in Engeland en Nederland wordt adequaat samengevat. Van de koloniale economie is Gomes minder op de hoogte. Zo beweert ze op pagina 10 dat de planters in Suriname konden beschikken over 'vrijwel kosteloze arbeid' en 'overheidssteun'. Twee enormiteiten. Zelfs in het beperkte lijstje van geciteerde literatuur komen studies voor, die uitvoerig uit de doeken doen dat slavenarbeid verre van goedkoop was en dat de suiker uit de Engelse en Franse koloniën wel en uit Suriname geen bescherming genoot op de thuismarkt.

P. C. Emmer

P. Brusse, *Leven en werken in de Lingestreek. De ontwikkeling van het platteland in een verstedelijkt land 1850-2000* (Utrecht: Matrijs, 2002, 256 blz., €29,95, ISBN 90 5345 214 1).

Ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan in 2002 van de Rabobank 'De Lingestreek' kreeg Paul Brusse (Universiteit Utrecht) in 1999 de opdracht deze studie te schrijven. Brusse promoveerde in hetzelfde jaar aan de Universiteit Wageningen; zijn dissertatie *Overleven door ondernemen. De agrarische geschiedenis van de Over-Betuwe 1650-1850* oogstte veel lof. Aan zijn studie heeft Brusse korte levensbeschrijvingen toegevoegd van personen die voor de streek belangrijk zijn geweest. Die biografieën zijn geschreven door leden van de historische kring West-Betuwe.

Leven en werken in de Lingestreek 1850-2000 is een fraai uitgegeven boek geworden, rijk geïllustreerd met foto's in zwart-wit en in kleur. Het is bovenal een degelijke studie geworden. Brusse heeft een enorme hoeveelheid relevante economische en sociaal-economische gegevens opgespoord en verwerkt in dit boek. Lof verdient de schrijver voor de wijze waarop hij die gegevens statistisch heeft verwerkt en in vele tabellen en grafieken heeft weergegeven. Lof ook voor de systematische wijze waarop hij bij elke door hem onderscheiden periode dezelfde economische en sociaal-economische thema's aan de orde stelt: ontwikkelingen in Nederland, bevolkingsontwikkeling, de landbouw, de coöperaties en de kredietverlening, en de industrie. Dat werkt zeer verhelderend en het maakt het boek toegankelijker voor de belangstellende leek.

Brusse deelt het tijdperk 1850-2000 in vijf perioden in. Deze fasering hangt samen met omslagpunten in de economische conjunctuurbeweging. In de eerste periode, 1850-1895, week de Lingestreek slechts in bepaalde opzichten af van Nederland als geheel. Wel was de bevolkingsgroei er geringer dan de landelijke. De oorzaak daarvan was een vertrekoverschot: de middelen van bestaan groeiden niet met de bevolkingsaanwas mee. De economie van de Lingestreek werd namelijk volledig gedomineerd door de landbouw. Daarin vonden ook in de Lingestreek wel veranderingen plaats, zoals de introductie van de suikerbietenteelt na 1865, maar die hadden kennelijk te weinig invloed op de groei van de werkgelegenheid. In deze periode begon ook de Gelderse Maatschappij van landbouw met haar activiteiten; leden waren grote boeren, maar vooral ook veel gegoede burgers. Van 'socialistische' utopieën als de coöperatieve beweging moesten deze leden van de Gelderse Maatschappij van landbouw niets hebben.

De ontwikkelingen in de Lingestreek begonnen in de periode 1895-1921 sterk af te wijken van de Nederlandse. Nederland raakte in een stroomversnelling, de Lingestreek stagneerde. De mechanisering begon er pas in 1920, de landbouwindustrie ontwikkelde zich nauwelijks, in plaats van een vestigingsoverschot kende de streek nog steeds een vertrekoverschot, de opbrengst van de akkerbouwgewassen bleef er laag etc. Dit achterblijven van de Lingestreek, en eigenlijk van het gehele Gelderse rivierengebied, is al vaak opgemerkt. Zeker tot 1950 werd in allerlei publicaties de bevolking van dat gebied nogal eens als achterlijk gekarakteriseerd. Pas na dat jaar zou de Lingestreek zijn ontwaakt en pas na 1960 haar isolement hebben doorbroken.

Volgens Brusse moet het achterblijven van de streek verklaard worden uit de 'unieke bodem- en waterhuishoudkundige omstandigheden.' (226) Pas in 1960 werd door ruilverkaveling, ontsluiting, drainage en herontginning van de komgronden het rivierengebied uit zijn isolement gehaald. Tot die tijd konden de boeren alleen op de stroomruggen wonen. De bouwlanden waren veelal te nat, zodat ze slechts extensief bewerkt konden worden. De graslanden in de komgronden waren van slechte kwaliteit en lagen ver van de boerderijen en waren daarom alleen geschikt voor vetweiderij en het weiden van paarden. Deze grootschalige extensieve landbouw was een goede manier voor een rendabele bedrijfsvoering, want de opbrengsten waren laag, maar de kosten ook, aldus Brusse. Ook het achterblijven van de industrialisatie in het Lingengebied is volgens Brusse tot op zekere hoogte te verklaren uit de bijzondere bodemgesteldheid. De geringe opbrengsten van de akkerbouw maakten namelijk de vestiging van grootschalige met de landbouw verbonden industrieën onrendabel.

Brusses verklaring voor de 'achterlijkheid' van de Lingestreek is overtuigend. Ze is ook veelomvattender en gedetailleerder dan hier kan worden weergegeven. Bovendien is het doel van het boek veel breder, want de auteur vraagt zich af 'hoe de bewoners van de Lingestreek

tussen 1850 en 2000 hun (werkzame) leven inrichten?’ (9) Dat doel heeft Brusse mijns inziens volledig bereikt.

Han C. Vrieling

A. van Heijst, *Liefdewerk. Een herwaardering van de caritas bij de Arme zusters van het goddelijke kind sinds 1852* (Hilversum: Verloren, 2002, 317 blz., ISBN 90 6550 741 8).

De religieuzen van de in 1852 gestichte zustercongregatie de Arme zusters van het goddelijke kind, ook bekend als zusters van ‘De voorzienigheid’, werkten in naam der liefde. Zelf noemden ze hun belangeloos zorgen voor anderen, liefdewerk. De term ‘caritas’ heeft heden ten dage echter voor velen een negatieve connotatie. Liefdadigheid wordt geassocieerd met ongelijkheid en afhankelijkheid. De negatieve beeldvorming berust volgens de auteur echter meer op vooroordelen dan op kennis van zaken. De in de negentiende eeuw gestichte caritatieve congregaties, stelt Van Heijst ‘dienen in hun levensbeschouwelijke, institutionele én professionele eigenheid te worden begrepen en zijn toe aan herwaardering.’ (12)

De geschiedschrijving van religieuzen en de theorievorming over zorg en zorgethiek zijn de twee onderzoeksterreinen waaraan Van Heijst met deze studie een bijdrage wil leveren. Diverse archieven, waaronder het Archief zusters van ‘De voorzienigheid’ (AZDV) werden voor dit onderzoek geraadpleegd. Daarnaast is deze studie, aldus de auteur, ook een onderzoek van onderzoek. In deze ‘case study’ wordt de historische zorgpraktijk van de zustercongregatie ‘De voorzienigheid’ en haar zorginstellingen, met behulp van de zorgtheorie van politiek filosoof Joan Tronto onderzocht. Van Heijst omschrijft deze theorie, die uit vier fasen bestaat, als: ‘opmerken dat behoefte aan zorg bestaat; iets organiseren en financieren opdat aan die behoefte kan worden beantwoord; direct zorgdragen en de respons op het zorgaanbod door de zorgontvanger.’ (24)

In de studies die in het afgelopen decennium, veelal in opdracht van congregaties, werden geschreven over liefdadige religieuzen, ging alle aandacht uit naar de zorgverleners. Ook zorgontvangers hebben echter volgens Van Heijst het recht om hun visie over de ontvangen zorg te geven. De auteur besteedt dan ook twee hoofdstukken aan de respons op zorg, ofwel de vierde fase van Tronto’s zorgtheorie. In hoofdstuk 2 staat het door Gerard van Westerloo over zijn moeder Roosje Vonk geschreven boek *Roosje* centraal. Over de zorg die Roosje, tijdens haar verblijf van 1910 tot 1922, in het kinderkuis ‘De voorzienigheid’ te Noordwijkerhout ontving, heeft hij geen goed woord over. Van Heijst, die in dit interessante hoofdstuk de aanklachten van Van Westerloo analyseert en commentarieert, wijst er echter op, dat de zusters deden wat de familie naliet, namelijk zorgen.

Hoofdstuk 6 is gewijd aan de tweede bron waarin vanuit het perspectief van een zorgontvanger naar de zorgpraktijk wordt gekeken. In dit hoofdstuk staat het nagelaten ‘dagboek’ van Evelina van der Lugt centraal, die vanaf 1852 in ‘De Voorzienigheid’ te Amsterdam woonde. De protestantse Evelina bekeerde zich tot het katholicisme, en trad in 1863 bij de zustercongregatie in. Uit haar herinneringen over de jaren 1852-1856, die zij overigens pas veertig jaar na dato op papier zette, blijkt dat zij de door ‘De voorzienigheid’ aangeboden zorg heel wat positiever waardeerde dan Roosje Vonk.

In de hoofdstukken 3, 4 en 5 staat het zorgaanbod centraal, ofwel Tronto’s fasen 1 en 2. In deze hoofdstukken over liefdadigheid in relatie tot stand, sekse en confessie, gaat de auteur dieper in op de sociaal-religieuze omstandigheden waarin het negentiende-eeuwse weldoen is